

Klaudy K. 2006. Szövegszintű műveletek a fordításban. In: Galgóczy L., Vass. L. (szerk.) *A mondat kaland*. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára. Szeged: JGYTF Kiadó. 204–211.

Klaudy Kinga

Szövegszintű műveletek a fordításban

A fordítás szövegszintű vizsgálatának óriási szakirodalma van, amely kiterjed mind a szöveg **belső szerveződésével** kapcsolatos fordítási problémák vizsgálatára, mind az egyes szövegtípusokhoz kapcsolódó fordítási problémák vizsgálatára, azaz a fordításszemponitű **szövegtipológia** megalkotására (Reiss 1971, Blum-Kulka és House 1986, Hatim és Mason 1990, Neubert 1992, Trosborg 1997). A szöveg és a fordítás kapcsolatának kérdése mégis újra és újra felvetődik az alábbiakban kifejtett három megközelítés köré csoportosíthatóan.

1. Vannak-e szövegszintű fordítási problémák?

Az egyik szélsőséges álláspont szerint a fordításnak **nincsenek szövegszintű** problémái, mivel a nyelvnek egyetlen olyan eleme sincs, amely csak szövegszinten működne. A fordított szöveget a fordítónak éppúgy a szavak kiválasztásával és a mondatok megszerkesztésével kell megteremtenie, mint az eredeti szöveg írójának.

A másik szélsőséges vélemény szerint a fordításnak **csak szövegszintű** problémái vannak, hiszen minden szóválasztásnak és mondatszerkezeti döntésnek van a szöveg egészre vonatkoztatható, azaz szövegszinten jelentkező hatása.

A harmadik – mérsékelt – álláspont szerint (magam is ezt vallom), vannak illetve **elkülöníthetők szövegszintű** fordítási problémák, vagy legalábbis bizonyos fordítási problémák jobban köthetők a szövegszinthez, mint mások. Az például mindenki számára nyilvánvaló, hogy ilyenek a visszautalások, az előreutalások vagy a szórendi kérdések.

2. Hol jelentkeznek a szövegszintű fordítási problémák?

Ha elfogadjuk, hogy vannak szövegszintű fordítási problémák, akkor a következő kérdés, hol jelentkeznek: (1) a megértésben, (2) az átvitelben, vagy (3) a megformálásban? A fenti két szélsőséges nézet ugyanis csak a célnyelvi szöveg produkcióját veszi figyelembe, pedig a fordítás folyamata legalább három szakaszra bontható: (1) forrásnyelvi percepció, (2) transzfer, (3) célnyelvi produkció.

2. 1. Szövegszint a megértésben

Először nézzük meg, hogyan jelentkezik a szövegszint a megértésben. Van-e speciális fordítói szövegértés? Másképp olvas-e a fordító, mint érdeklődő szakember vagy a vizsgára készülő hallgató? Vegyük példának George Steiner *After Babel* című könyvét, amely sokáig csak angol nyelven volt olvasható, és mint a fordítástudomány egyik gyakran hivatkozott művét bizonyára sokan olvasták eredetiben.

Az érdeklődő szakember esetében, aki például azért olvassa a művet, mert szeretné megtudni, mit gondol George Steiner a fordíthatóságról, **információszerző** olvasásról beszélünk, amelyben nincs megfeleltetési kényszer. Steiner gondolatait a szakember megértheti anélkül is, hogy közben magának magyarra lefordítaná őket. A megértés tehát az ő esetében nem jár együtt megfeleltetéssel.

A vizsgára készülő hallgató esetében, aki azért olvassa a művet, mert írásban vagy szóban vizsgáznia kell belőle, **rekonstrukciós** célú olvasásról beszélünk, amelyben valamilyen mértékű megfeleltetési kényszer már van (főként, ha angolul olvassa a könyvet, és magyarul vizsgázik belőle), de ez a megfeleltetés lehet szelektív, nem terjed ki a mű egészére. Az ő esetében a megértés legfeljebb szelektív megfeleltetéssel jár együtt.

Egészen máshogy olvas a fordító, aki azért olvassa a művet, mert szerződése van arra, hogy lefordítsa angolról magyarra. Az ő esetében a megértés több mint információszerezés, több mint rekonstrukció, neki a megértés egyúttal **megfeleltetés**. Ebből az is következik, hogy fordítási célú megértésnek mindig szövegszintűnek kell lennie.

2.2. Szövegszint az átvitelben

Hogyan jelentkezik a szövegszint az átvitelben? Ennek a kérdésnek a vizsgálata természetesen attól függ, ki hogyan modellálja a fordítás folyamatát. Aki azt állítja, hogy a fordítás csak a forrásnyelvi szöveg megértéséből (dekódolásból) és a célnyelvi szöveg megalkotásából (kódolásból) áll, annak számára nincs értelme forrásnyelvi szövegsajátosságok átviteléről beszélni. A fordított szövegek elemzése viszont azt mutatja, hogy a fordítás eredményeképpen keletkezett szövegek mások, mint az autentikus célnyelvi szövegek és éppen a szövegszint az, ahol a másság kimutatható. Ez a másság többféleképpen magyarázható: Toury 1986-ban "discourse transfer"-ről beszél, ami azt jelenti, hogy a fordítók a forrásnyelvre jellemző szövegépítési sajátosságokat visznek át a célnyelvbe. Klaudy 1987-ben "kvázi helyességről" beszél, ami azt jelenti, hogy a forrásnyelvre jellemző szövegépítési sajátosságok nem kerülnek át a célnyelvbe, de megváltoztatják a célnyelvi szöveg mondatszerkesztési sajátosságainak eloszlását.

2.3. Szövegszint a produkcióban

A kérdés: van-e speciális fordítói szövegalkotás? Azt tudjuk, hogy az elsődleges szövegek alkotói a szövegkohéziót intuitív módon teremtik meg. Most például, amikor ezt a tanulmányt írom, elsősorban a gondolatmenetre figyelek, és nem fordítok külön figyelmet a kohéziós eszközökre. Miért kellene tudatosabb szövegépítőnek lennie a fordítónak, mint az elsődleges szövegek alkotójának? Korábban azt a választ adtam erre, hogy azért, mert az intuitíven elsajátított magyar szövegszerkesztési szabályok az idegen nyelvű szövegek hatásának nem tudnak ellenállni (Klaudy 1987).

Most másfelől szeretném ezt a kérdést megközelíteni. Dressler és Beaugrande magyarul is megjelent könyvükben a szövegszerűségnek hét ismérvét sorolják fel: kohézió, koherencia, szándékoltság, elfogadhatóság, hírérték, helyzetszerűség és intertextualitás (2000: 19–37). Nyilvánvaló, hogy az eredeti művek létrehozásakor, azaz az elsődleges szövegalkotásban a szövegszerűség hét ismérvét a szöveg létrehozójának kell megteremtenie, de vajon mi a helyzet a fordításban, amely tipikusan másodlagos szövegalkotás? Kérdés, hogy a másodlagos szövegalkotásban mi a fordító feladata? Mi az, amit neki kell önállóan megteremteni, és mi az, amit az eredeti szöveg alkotója már elvégzett helyette?

Az alábbi táblázatban megpróbáltam áttekinteni, hogy a fordítás három szakaszában (forrásnyelvi megértés, átvitel, célnyelvi megfogalmazás), milyen szöveggel kapcsolatos feladatai vannak a fordítónak. Plusz jelet tettem oda, ahol véleményem szerint a fordítónak van feladata és mínusz jelet tettem oda, ahol véleményem szerint a fordítónak már nincs feladata (legalábbis abban a szakaszban), mert az elsődleges szöveg alkotója a szövegszerűségnek azokat az ismérveit már megteremtette helyette.

A szövegszerűség ismérvei és megteremtésük az eredetiben és a fordításban

	EREDETI	FORDÍTÁS		
	FNY Produkción	FNY Percepción	Átvitel	CNY Produkción
Kohézió	+	+	–	+
Koherencia	+	+	+	–
Szándékoltság	+	–	–	–

Elfogadhatóság	+	-	-	+
Hírérték	+	+	+	-
Helyzetszerűség	+	-	-	-
Intertextualitás	+	+	-	+

A forrásnyelvi oszlopban plusz jelet tettünk a szövegszerűség mind a hét ismérve mellé, feltételezve, hogy a fordítandó szöveg szerzője olyan szöveget hozott létre, amely mind a hét kritériumnak megfelel. Vegyük sorra, mit jelentenek a fordítás három oszlopában (percepció, átvitel, produkció) található plusz és mínusz jelek.

A szövegszerűség első ismérve, a **kohézió** a felszíni elemek összefüggését jelenti. Itt az átvitel szakaszához tett mínusz jel azt jelenti, hogy a forrásnyelvi szöveg kohéziós elemeit a fordítónak nem kell átvinnie, csupán helyesen dekódolnia, és a célnyelvi produkcióban a célnyelvre jellemező kohéziós eszközöket kell alkalmaznia. A második ismérv, a **koherencia** a szövegfelszín alatt meghúzódó fogalmak közötti viszonyok hálója. Itt a fordítónak csak percepciós és átviteli feladata van, a fogalmak között viszonyokat az eredeti szöveg létrehozója teremti meg.

A szövegszerűség harmadik ismérve a **szándékoltság** az eredeti esetében az elsődleges szöveg alkotójához tartozó ismérv, a fordítás esetében pedig a fordítás megrendelőjéhez, itt a fordítónak, mint nyelvi közvetítőnek nincsenek saját feladatai, ezt jelenti a három mínusz jel. A negyedik ismérv, az **elfogadhatóság** megteremtésében viszont nagy szerep hárul a fordítás produkciós szakaszára, mivel a célnyelvi befogadóval az eredeti szöveg alkotójának nincs semmi dolga, a szöveg célnyelvi használhatóságáról teljes egészében a fordítónak kell gondoskodnia.

A szövegszerűség ötödik ismérve, a **hírérték** a szövegben megvalósuló közlés ismert vagy ismeretlen, várt vagy váratlan voltára utal. A hírérték az elsődleges szöveghez tartozó ismérv, meg kell érteni, át kell vinni, de produkciós szinten nincs vele feladat. A hatodik ismérv, a **helyzetszerűség**, amely az adott szöveget az adott helyzetben relevánssá teszi, ezzel a fordítónak szintén nincs dolga. A hetedik ismérv, az **intertextualitás**, a szöveg kapcsolata az öt megelőző, körülvevő és követő szövegekkel. Itt a fordító feladata, hogy a forrásnyelvi szöveg intertextuális viszonyait helyesen dekódolja, ennek a tudásnak a birtokában döntse el, hogy milyen célnyelvi szövegek közé fog majd beilleszkedni a fordítás, és annak megfelelően válogasson a célnyelvi eszközök tárházából a produkciós szakaszban.

A fentiek rámutatnak a fordítói szövegértés és a fordítói szövegalkotás sajátos

jellegére. Ennek a sajátos kompetenciának fejlesztetőségével foglalkozunk a továbbiakban.

3. Hogyan fejleszthető a fordítói kompetencia?

A fordításhoz szükséges ismeretek, képességek, készségek ismertetésének, azaz a fordítói kompetencia leírásának jelentős a szakirodalma, ennek áttekintésére most nem vállalkozhatom, csak a sajátos fordítói szövegértés és a fordítói szövegalkotás fejlesztésének lehetőségeivel kívánok foglalkozni.

3.1. A szövegértési kompetencia fejlesztése

Hogyan fejleszthető a fordítók szövegértési kompetenciája. Célunk ilyenkor a fordítási célú szövegértés készségének kialakítása. Mit jelent ez?

- (1) A fordítónak meg kell tanulnia, „mélyebben” olvasni, több információt kivonni a szövegből, mint a naiv olvasónak
- (2) A fordítónak minden egyes mondat fordításakor tudnia kell, miről szól az egész szöveg.
- (3) Meg kell szoknia, hogy ezekre az információkra valóban támaszkodjon is a fordítói döntések meghozatalában.

Milyen módszerekkel fejleszthetők a fenti készségek?

- (1) Fordításelőkészítő szövegelemzés: a közlési helyzet rekonstruálása, (ki, kinek, hol, mikor, miért és milyen célból írta a szöveget);
- (2) Kulcsszavazás (bekezdéseké, egész szövegé);
- (3) A fordítandó szöveg tartalmának egyre rövidebb végül egyetlen mondatba sűrített összefoglalása;
- (4) Fordításjavítás közbeni szövegelemzés.

3.2. A szövegalkotási kompetencia fejlesztése

Hogyan fejleszthető a fordítók szövegalkotási kompetenciája. Ha a CNY szöveg megalkotására nincs más módszerünk csak a lexikai választások és a mondatok megszerkesztése, akkor tudatosítani, kell, hogy melyek azok a lexikai és grammatikai választások, amelyeknek szövegszintű hatása van. Tudomásul kell venni, hogy a fordításban **a legfontosabb szövegszintű művelet** a különböző lexikai és szintaktikai lehetőségek közül való **választás**.

4. Szövegszintű műveletek a fordításban

4.1. Lexikai választások

A lexikai választások esetében világosan el kell különíteni a terminusértékű és nem terminusértékű lexikát, nem felejtkezve meg arról, hogy rohamos ütemben válnak EU-terminussá látszólag hétköznapi kifejezések pl. *csatlakozás, átvilágítás, útiterv* stb.

(1) Terminusok fordítása – nincs választási lehetőség.

Szövegszintű hatása van a terminusok következetes használatának (intra- és intertextuális konzisztencia).

(2) Nem terminusértékű lexika fordítása – van választási lehetőség.

Szövegszintű hatása van a hamis barátok ellen való védekezésnek, a konkretizáció/generalizáció közötti választásnak és a jó/rossz kollokációk közötti választásának.

(3) Reáliák fordítása – van választási lehetőség.

Szövegszintű hatása van az átvétel/kihagyás/körülíró fordítás közötti választásnak.

4.2. Grammatikai választások

A grammatikai választásokat nehéz kutatni a következő okokból:

(1) Minden forrásnyelvi mondatnak számtalan grammatikailag helyes célnyelvi változata van, amelyek csak a szövegkohéziós funkciójukban különböznek.

(2) Anyanyelvünkön nem tudatosítjuk azt, hogy mondatszerkesztési műveleteinknek milyen szövegszintű következményei vannak. (pl. alanyválasztás)

(3) Az ösztönös mondat- és szövegszerkesztési kompetencia nem tud ellenállni a forrásnyelv hatásának

Mivel célnyelvi szövegalkotásunk ösztönös, csak a működés zavaaraiból tudunk a helyes működésre következtetni. Milyen működési zavarok tapasztalhatók a fordított szövegekben?

- Olvasás közben elveszítjük a fonalat, nem tudjuk követni a szöveget.
- Nem tudjuk, mi a célja a szöveg szerzőjének.
- Nem logikus a gondolatmenet.
- A mondat nem kapcsolódik az előzőhöz.
- A mondat rosszul kapcsolódik az előzőhöz.
- Sorozatosan későn kapjuk meg a támpontokat a mondatok megértéséhez.
- Nincs mondathangsúly.
- Rossz helyen van a mondathangsúly.

- Bizonytalan szakaszok vannak a mondatban, mikor nem tudjuk,
 - mi mihez tartozik?
 - mi lesz a folytatás?
- Heterogén a felsorolás.
- A felsorolás elemei nem illeszkednek a fejmondathoz.

5. A mondatszerkezeti választások szövegszintű hatása

Az alábbiakban néhány olyan példát fogok bemutatni, ahol a grammatikailag egyaránt helyes mondatok között való választásnak szövegszintű hatása van

A mondat elejének azaz a tematikus szakaszának megfogalmazásakor a fordító eldöntheti, hogy **impliciten** azaz az előző mondat rematikus szakaszának megismétlésével utal vissza az előző mondatra (1), vagy inkább **expliciten**, például mutató névmással (2):

(1) A Bizottság, mind az egészségvédelem érdekében, mind pedig a belső piacon tapasztalható adócsalás és csempészet visszaszorítása érdekében intézkedéseket javasolt. *Az adócsalás és a csempészet visszaszorítása érdekében javasolt intézkedések* ösztönzik az egyes tagállamokat arra, hogy ...

(2) *Ezek az intézkedések* ösztönzik az egyes tagállamokat arra, hogy ...

A fordított szövegek mondataiban gyakran elmosódik a kommunikatív szakaszhatár, azaz a tematikus és rematikus szakasz között határ jelölése (erről bővebben Klaudy 2004). Az alábbi példában a mondat elején meg nem tudjuk, hogy az *Uniónak* szó után szakaszhatár van, azt csak akkor tudjuk meg, amikor eljutunk a *kell összpontosítania* igei állítmányig (3). Utalószó betoldásával az igei állítmány előre hozható és az utólag, azaz **regresszíven** jelölt szakaszhatár **progresszíven** jelölt szakaszhatárrá tehető(4).

(3) Az Európai Uniónak a belső piacon működő egyének és vállalatok gyakorlati problémáira valamint a tagállamok közötti megfelelő szintű együttműködés kialakítására *kell összpontosítania*, másképp e problémák megoldása nem lehetséges.

(4) Az Európai Uniónak *arra kell összpontosítania*, hogy *megoldja* a belső piacon működő egyének és vállalatok gyakorlati problémáit, megfelelő szintű együttműködést *alakítson ki* a tagállamok között, másképp e problémák megoldása nem lehetséges

A mondat szerkezetének megértését nehezítik a hosszú, sokszorosán bővített főnévi szerkezetek. A fordító a főnévi szerkezeteket önálló mondategységgel fordíthatja, vagyis választhat a **szintemelés nélküli** (5) vagy **szintemelő fordítás** (6) között:

(5) A munka után járó nyugdíjak határokon átnyúló folyósítása előtti adózási akadályok *sürgős felszámolásának szükségessége*...

(6) *Sürgősen fel kell számolni* a munka után járó nyugdíjak határokon átnyúló folyósítása előtti adózási akadályokat, és....

A felsorolt választások mindegyikének szövegszintű hatása van. Az implicit vagy explicit témajelölés, a regresszív vagy progresszív szakaszhatár-jelölés valamint a szintemelés nélküli és szintemelő fordítás közötti választás tipikusan olyan művelet, melynek hatása egy-egy mondat esetében szinte észrevétlen lehet, de a szöveg egészét tekintve nagy szerepet játszik abban, hogy a fordítás szövege ne legyen nehezebben érthető a fordítás olvasója számára, mint az eredeti szöveg volt az eredeti befogadók számára.

Irodalom

Beaugrande, Robert de – Dressler, Wolfgang 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Bp: Corvina.

Hatim, Basil – Mason, Ian 1990. *Discourse and the Translator*. London: Longman.

House, Juliane – Blum-Kulka, Soshana (eds.) 1986. *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Klaudy Kinga 1987. Fordítás és aktuális tagolás. *Nyelvtudományi Értekezések*. 123. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Klaudy Kinga 2004. A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám, 389–407.

Neubert, Albrecht 1992. *Translation as Text*. Kent: Kent State University Press.

Reiss, Katharina 1971. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*. München: Max Hueber Verlag.

Toury, Gideon 1986. Monitoring Discourse Transfer: A Test-Case for a Developmental Model of Translation. In: House, J. Blum-Kulka, S. (eds.), 79–95.

Trosborg, Anna 1997. (ed) *Text Typology and Translation*. Amsterdam: Benjamins.